

STAATKUNDIGE STROMINGE IN TRANSVAAL IN DIE JARE 1836—1857.

3. ANDRIES PRETORIUS SE KOMS IN TRANSVAAL.

Na die anneksasie van Natal het Pretorius dig by Pietermaritzburg bly woon. Die toestande het later deur die natuurlike beleid van die Engelse bestuur onhoubaar geword. Dit het so onveilig geword dat die mense in laers moes gaan staan. Op 20 Julie 1847 is daar aan die Tugelarivier 'n byeenkomste gehou waar A. W. J. Pretorius gekies is om na Grahamstad te gaan waar die Hoë Kommissaris, Sir Henry Pottinger, vertoef het, om die toestand aan hom voor te lê.¹⁾ Hy het Oktober daar aangekom, maar na herhaalde pogings het dit hom tog nie geluk om by die Goewerneus toegelaat te word nie. Sir Henry Pottinger wou hom gewoonweg nie ontvang nie.

Pretorius het met 'n swaar gemoed weer terug gegaan. In die Vrystaat het hy gemerk hoe groot die ontevredenheid van die mense was oor die Engelse inmenging. Daar was wel Engelsgesindes onder die Boere in die suidelike dele van die Vrystaat, maar hulle was tog 'n minderheid. Die botte houding van die Hoë Kommissaris en sy ontakvolle weiering om Pretorius selfs te ontvang, het 'n verbittering in die gemoedere gewek. Pretorius het geweet dat in daardie revolusiejaar 1848 die toestande in Europa soos 'n vulkaan was wat ieder oomblik kon uitbars. Hy het dan ook verwag dat Engeland in 'n Europese oorlog sou geraak, en dat dit nou die Boere se kans was om die Engelse te beveg. In hierdie gemoedstoestand het hy op 4 Januarie 1848 vanaf Platberg, in die Vrystaat, aan die Ohrigstadse Volksraad geskryf.²⁾ Hy sê daarin dat dit nou die tyd was om met behulp van Panda, die Boere-vasal, „Natal schoon te maaken”. Oral waar Engelse is dreig daar 'n oorlog. Hy, A. Spies en Jan Kock, het gereël

---

²²⁾ Amos 9.11.

¹⁾ R.123/47 en 124/47, Voortr.—Arg. stukke bls. 278-279, Dr. Preller vertel in sy biografie van A. W. J. Pretorius, bls. 316 dat die Pretorius deur die Volksraad gekies is! Maar hierdie liggaam het in Natal twee jaar tevore al opgehou om te bestaan!

²⁾ V. R. 37/48.

om na Panda te gaan en voorbereidings vir 'n vyfjarige oorlog vir die terugkry van Natal te aanvaar. Maar die oorlog sal nie vyf jaar duur nie en „als 1848 teneynde zyn sullen andere moogendheeden Fiktooria wil geheel ingeswolgen hebben.” Verder vertel hy dat Smellekamp met twee skeepsvragte na Delagoabaai kom. En dan gaan hy voort om te sê dat hulle soveel kanonne en ammunisie uit die baai moet bestel as wat hulle nodig het. (Die publiek sal in die koste bydra. Hulle moet hom gou deur Soeloeland laat weet wat hulle van sy plan dink. Hy sê ook dat hy klagte oor Potgieter se houding gehoor het.³⁾)

Op Winburg het hy berig gekry dat sy familie van sy plaas moes wegvlug. Die Kaffers het deur die naturellebeleid van die Engelse bewind tussen die witmense ingestroom en dit vir hulle heeltemal onveilig gemaak. Hy het toe met die groots moontlike spoed na hulle toe gegaan, en het hulle op die pad teengekom. Sy vrou was ernstig siek en het onder die wa gelê. Sy jongste dogter moes toulei en het 'n groot wond aan haar arm gekry deurdat een van die voorosse haar gestoot het.⁴⁾

Sir Harry Smith, die nuwe Hoë Kommissaris en opvolger van Pottinger, was ook op pad na Natal. Hy het van die uittoeg daarvandaan gehoor en wou dit keer, en daarom 'n eksprese na Pretorius gestuur en hom gevra om die mense teen te hou en te laat wag tot hy by hulle was. 'n Paar dae later het hy die volgende beskrywing van die vluggende menigte gegee:—

„On my arrival at the foot of the Drackenbergr Mountains, I was almost paralysed to witness the whole of the population, with few exceptions, “trekking”! Rains on this side of the mountains are tropical, and now prevail — the country is intersected by considerable streams, frequently impassible — and these families were exposed to a state of misery which I never before saw equalled, except in Massena's invasion of Portugal, when the whole of the population of that front of the seat of war abandoned their homes and fled. The scene here was truly heart-rending.”⁵⁾

Hy het dit betreur dat sy voorganger, Sir Henry Pottinger, Pretorius in Grahamstad nie wou ontvang nie en sê dat Pretorius „returned after so long a journey, expressing himself as the feelings of a proud and injured man would naturally prompt.”

---

³⁾ Dr. Preller het hierdie brief heeltemal verkeerd verstaan en haal allerhande dinge daaruit wat daar nie in staan nie. Andries Pretorius bls. 331.—soos dat Smellekamp die skepe met kanonne en ammunisie sou bring, en dat Pretorius besig was om 'n posverbinding tussen Ohrigstad en Natal in die lewe te roep. En dan sê hy verder dat Smellekamp op daardie tyd in Delagoabaai jenerewer sit en hys het teen die koors! Maar Smellekamp was in werklikheid toe nog in Holland!

⁴⁾ R. 164/49, Voortrekker-Argiefstukke bls. 352.

⁵⁾ G. C. Moore Smith: The Autobiography of Lt. Gen. Sir Harry Smith (London 1903) bls. 592.

Die Trekkers het Sir Harry Smith baie hoflik ontvang en hy het dan ook verklaar, „I was received as if among my own family.” Hy wou alles doen wat hy kon om hulle te beweeg om terug te gaan, en het beloop om 'n ander naturellebeleid te volg wat aan hulle veiligheid sou verskaf. Maar hulle het hom met nadruk verseker dat hulle dit maar onder één voorwaarde sou doen en dit was dat die Britse gesag oor Natal moes teruggetrek word. Pretorius het aan Sir Harry Smith gesê:

„er rolt een groot wiel over de wereld, dat ik noch gij in staat zijt te keeren, en waar wij noch achterna zullen moeten loopen.” Hulle was nie bereid om terug te gaan onder die Britse gesag nie.

Sir Harry Smith het nog 'n paar dae by Pretorius gebly omdat hy die Tugelarivier wat op sy walle gelê het, nie kon deurkom nie. Hy het in hierdie tyd nog weer baie sterk by Pretorius aangedring om hom te onderwerp, en hom soveel geld aangebied dat hy vir die res van sy lewe onbesorgd kon wees. Toe dit nie gehelp het nie het hy Pretorius met die geestelike swaard gedreig. Hy sou die Afrikaners met geestelike magte beveg en hulle op die manier klein kry.⁶⁾ Hy het toe 'n proklamasie uit sy sak gehaal waarin hy die hele Voortrekkergebied, Transvaal inbegrepe, as Britse gebied wou annekseer. Pretorius het toe baie ernstig met Sir Harry Smith gepraat en gesê dat daar dan maar net twee weë vir die Voortrekkers sou oorbly: hulle moes hul „wettige gekochte gronden en veiligheid met het zwaard verdedigen of dieper de wildernis ingaan.” Sir Harry het egter ook gesê dat hy geen mag het om te annekseer tensy die meerderheid van die mense daarom sou vra nie. Toe het Pretorius gesê dat hy die mense se gevoelens sou gaan raadpleeg, waarop Sir Harry op aandrang van Pretorius beloop het om die proklamasie voorlopig terug te hou. Hy het deur die hoflikheid waarmee hy deur die Voortrekkers en in die besonder deur Pretorius ontvang is, die gedagte gekry dat hy hulle vir hom gewen het. En toe hy later op grond hiervan Pretorius van onopregtheid beskuldig, het laasgenoemde in 'n brief wat vir die koerante bestem was, hierop geantwoord:—

„Dat heef ik met geene andere oogme(r)k gedaan als alleen als mens synde verschuldig aan myne meede mins, voornaamelyk van een rysiger die op den weg syn, besonder aan Syn Ex. Sir H. Smit, die ik beschoude als een groote Gouverneur die in staad en ook beryd soude wesen om ons reg te doen erlangen van die door ons reeds gelede ongelyken, en ook waare wy nog van geen bedrog of mislyding van Sir Harries overtuyg. Soo dan, als wy Syn Ex. onvriendelyk hebben behandelt, soude Syn Ex misschien

---

⁶⁾ De Volksstem 19 Mei 1893, a.w. verklaring van G. S., P.W. en H. P. Pretorius; S. P. Engelbrecht: Geschiedenis v.d. Ned. Herv. Kerk 2e druk 1936) bls. 43-45.

reden hebben gehad te geloove dat wy stuurs en rebelende Boeren ben die den Luyd. Gouverneur met alle onmenschelyke kwaadgesindhyd hebben bemoyjen, ofschoon wy nu ten onregte den naam van rebellen moeten dragen. Ik hebbe selfs myne broeders en myne kinderen aanbevoelen om trouwelyk met Sir H. Smit om te gaan en te handelen in alle gevaar die Sir H. Smit hebben moeten doorgaan in de Rivieren, en hebt hun bevoelen hem in alles trouw te helpen en te versorgen." 7)

Sir Harry Smith het 'n paar dae nadat hy van Pretorius weg is tog 'n proklamasie uitgevaardig waarin die hele gebied ten weste van die Drakensberge tussen die Vaal- en die Oranjerivier as Britse gebied geproklameer is. Deur Pretorius se optrede was Transvaal egter nie daarin begrepe nie.

Hierdie proklamasie het groot bitterheid veroorsaak. Op die eerste byeenkomste van Pretorius, op Winburg 7 en 8 Februarie 1849, het die mense behoefte gevoel aan 'n leier, en hom as kommandant-generaal gekies. Die landdros van Winburg, W. H. Jacobsz, wat op 27 Oktober van die vorige jaar by sy aanvaarding van die landdrosskap gepraat het van die „vervloekte arm” van die Britse Goewerment, het op hierdie vergadering vir kommandant Joubert van die Kaapkolonie, wat Sir Harry Smith se proklamasie onder die mense uitgedeel het, openlik as „verraaier” bestempel. Die mense het Jacobsz teen Sir Harry Smit se aangestelde magistraat, Biddulph, gehandhaaf toe laasgenoemde op 22 Mei sy pos wou aanvaar.

Pretorius het die hele land deur tot aan Ohrigstad byeenkomste gehou en op al hierdie plekke het die mense hulle teen die Britse gesag uitgespreek. Hy het probeer om die mense teen die Engelse te organiseer, en op 8 April het hy 'n algemene oproep gedoen om hom te steun, want hy het gemeen dat die kans daar was om hulle vry te maak. So skryf hy o.a. in die oproep:—

„Nu terwyl den blyde daageraad nu eens voor ons arme Affrikaansche boeren staan aan te breek, roepe ik tot den froutjes, send U E mans, en gy moeders, send U E kinders opdat sy den groote schad welk waarnaar sy soo lange gesug heef eens genieten. Laaten sy niet weder wegschuylen en het op den schouders van wynig laten berusten, maar laaten wy nu den oude Hollan(d)se spreekwo(o)rt gebruyken dat eendrag maak mag en tweedrag verbreek krag, en soo gy die te huys blyf, voor een sterke zwaart, dan frouwens bit voor hunne mans, en gy moeder(s) voor U E kinderen, en gy broeders en vaders voor ons alle te saamen.⁸⁾

7) R. 164/49, Voortrekker-Argiefstukke bls. 353.

8) R. 140/48, Voortr.-Argiefstukke bls. 314.

Op 15 Mei was daar 'n groot vergadering op Potchefstroom. Pretorius en Potgieter was altwee aanwesig. Die mense het gedelibereer oor die twee weë wat daar oop was en wat Pretorius al aan Sir Harry voorgehou het, nl. met Engeland oorlog maak of verder die wildernis in trek. Pretorius wou die eerste weg inslaan, en Potgieter die tweede. Die meerderheid van die publiek het aan Potgieter se kant gestaan en in hierdie gees is dan ook besluit. Potgieter het hierop 'n baie gedweë brief aan Sir Harry geskryf en hom vertel hoe hulle die gebied in hande gekry het en hoe hulle begeer om in vrede te leef.⁹⁾ Hy het waarskynlik gedink dat hy Sir Harry Smith tot ander gedagtes sou bring. Pretorius het dus nie die nodige steun vir sy planne gekry nie en was baie teleurgestel en het hierop na sy plaas in Magaliesberg gegaan „met intentie om stil te wonen en alle bemoeynissen op te geven.”¹⁰⁾

Sir Harry Smith het net soos die latere annekseerder, Sir Theophilus Shepstone, die Boere se geaardheid en karakter glad nie verstaan nie.¹¹⁾ Hy wou nou Pretorius en Potgieter teen mekaar uitspeel en het aan laasgenoemde vleiende briewe geskryf waarin hy hom geprys het en Pretorius afgebreek het. Hy het nie verstaan dat hierdie twee groot leiers nie hulleself gesoek het nie, maar dat dit hulle te doen was om die heil van hulle nasie. Hy het Potgieter alles belowe, eer en aansien en die Emigrante sou kerke en skole kry — dit was die geestelike swaard. Hy wou Potgieter as hoof van die Boere erken, maar dan moes laasgenoemde as prys daarvoor weer die Britse vlag erken. Potgieter het, soos vanself spreek, hier nie op ingegaan nie.

Die ontevredenheid teen Sir Harry Smith se anneksasie het toegeneem, veral deur die aanstelling van die Britse magistraat, Biddulph, op Winburg in plek van die Boere-landdros, W. H. Jacobsz. Soos reeds gesê wou die Boere niks met Biddulph te doen hê nie. Jacobsz het die burgers opgeroep en het met vyftig gewapende man Winburg ingery en sy gesag as landdros gehandhaaf, en Biddulph het na Bloemfontein gevlug. Die Boere besluit toe om 'n deputasie na Magaliesberg te stuur om Pretorius te gaan haal. Ongelukkig het hulle Jacobsz, wat homself hiervoor aangepresenteer het, afgevaardig. Hy was 'n man van 'n korrelige geaardheid soos sy loopbaan as landdros van Weenen

---

⁹⁾ R. 141/48, Voortrekker-Argiefstukke bls. 316. Dr. Preller beweer in sy Andries Pretorius, bls. 350 dat Pretorius en Potgieter altwee hierdie brief onderteken het. Maar dit is weer 'n fantasie. Potgieter het dit alleen onderteken, soos blyk uit die inhoud van die brief self wat in die eerste persoon enkelvoud is, asook uit die antwoord hierop van Sir Harry Smith wat alleen aan Potgieter gerig was en waarin hy sê dat hy Potgieter se brief van 15 Mei ontvang het, vgl. R. 143/48, Voortr.-argiefstukke bls. 330.

¹⁰⁾ Aldus Pretorius in sy skrywe van 5 Februarie 1852. Sien Werda, 16 Des. 1913.

¹¹⁾ S. P. Engelbrecht: Thomas Francois Burgers, bls. 271.

in 1843 reeds leer. Van Pretorius was hy geen vriend nie. Hy het nie verder as Potchefstroom gekom nie en vandaar aan laasgenoemde „een uitschrapende beledigende” brief gestuur¹²⁾ en hoewel die landdros van Potchefstroom hom verseker het dat Pretorius nie so gou op Potchefstroom kon wees nie, wou Jacobsz nie vir hom wag nie, en is hy weer terug. Daar was in Winburg nie ’n volkome vertroue in die missie van Jacobsz nie, want hulle het van sy kieweligheid teenoor Pretorius geweet en daarom het hulle twee ander persone regstreeks na Magaliesberg gestuur. Hierdie boodskap het vir Pretorius baie ongeleë gekom. Sy vrou wat reeds met die uittog uit Natal gedurende die begin van die jaar siek was, het nou feitlik op sterwe gelê, en hy het in groot twyfel gestaan wat om te doen. Sy het hom egter die weg gewys en gesê „Gy kunt my toch het leven niet geven, dringend aanzoek wordt by u gedaan, ryd dan nu naar uwe landgenooten en zie wat gy voor hen doen kunt, terwyl de zaak dringend is.”¹³⁾ Pretorius het dan ook gegaan en sy vrou nie weer terug gesien nie.¹⁴⁾

Pretorius het na Winburg gegaan¹⁵⁾ en dit op 12 Julie beset, en toe na Bloemfontein wat hy op 17 Julie ingetrek het. Die Britse resident, Majoor Warden, het gevlug. Hierop het die bekende Boomplaas-episode gevolg waarvan die afloop nie gunstig was nie. Een van die oorsake was dat Pretorius nie die steun gekry het waarop hy gereken het nie. Hyself is deur Sir Harry Smith voëlvry verklaar met ’n prys van £2,000 op sy kop en sy Natalse plase gekonfiskeer. Hoë boetes is opgelê en verskillende mense is gereneweer, en onder hulle ook die Winburgse Boere-landdros W. H. Jacobsz, wie se besittings ook verbeurd verklaar is, met nog £1,000 op sy kop. Pretorius is toe weer na Magaliesberg. Verskillende Vrystaters, waaronder ook Jacobsz, het toe na Transvaal gevlug.

Jacobsz het nou ’n baie swak houding ingeneem. Hy het die skuld van die slegte afloop op Pretorius se skouers gewerp, en by die Ohrigstadters, die mense van Pretorius se ou teenstanders, J. J. Burger, die twisvuur teen Pretorius begin aanblaas. Die ergste is nog dat hy op 14 en 19 September 1848 twee lang briewe aan Sir Harry Smith geskryf het en om vergiffenis gevra het. Hy het alle skuld op Pretorius gepak en gesê dat hy hom juis in die opstand teengewerk het, en dat die landdrosskap van Winburg op hom afgeforseer was.¹⁶⁾ Sir Harry Smith was nie so dom om dit aan te neem nie en het hom in ’n antwoord

¹²⁾ R. 189a/49, Voortr.-Argiefstukke bls. 409-411.

¹³⁾ Sy brief van 5 Februarie 1852, in Werda, Desember 1913.

¹⁴⁾ Pretorius se vrou is waarskynlik die dag voor sy terugkoms dood. Dit is onseker of sy by Warmbad oorlede is, soos dr. Preller beweer.

¹⁵⁾ Pretorius het tweemaal verseker dat hy „ongewapend” gegaan het. (Sien Werda, Des. 1913, en R. 189a/49.) Sonder vuurwapens het niemand egter in daardie dae op so ’n lang afstand gereis nie. Sy bedoeling sal gewees het dat hy sonder ’n gewapende mag gegaan het, maar alleen, met die afgevaardigdes.

¹⁶⁾ Vrystaatse Argief, ORS. 36, No. 46.

sy anti-Britse gedrag voor die voete gewerp en ook dat hy o.a. na Transvaal gegaan het om Pretorius te gaan haal. Sir Harry het gewet dat hy selfs Kaptein Campbell wat uit Natal gekom het, met wapengeweld wou keer.

Jacobsz het in die Ohrigstadse (Lydenburgse) wêreld gaan woon, en het hulle gesteun in hulle opposisie teen A. W. J. Pretorius, en later teen sy seun, M. W. Pretorius.

Die Boomplaas-episode het 'n nuwe fase in die ontwikkeling van die politieke strominge in Transvaal gebring. Daar was nou die drie groepe:

Ten eerste, die Potgietergroep wat die meeste aanhangers getel het en wat nie met die Ohrigstadse Volksraad van J. J. Burger gediend was nie. Potgieter self het in Zoutpansberg gewoon, maar die meeste van sy aanhangers was in Magaliesberg en in Potchefstroom.

Ten tweede, die Volksraad- of Burgergroep wat in geen geval Potgieter as Hoofkommandant wou erken nie, en wat deur die koms van W. H. Jacobsz in Transvaal versterk is.

Ten derde, Pretorius en sy aanhang. Hulle was die *latere* intrekkers uit Natal wat egter nie tot die aanhangers van Burger behoort het nie. Hulle het in Boomplaas teen die Engelse geveg. Sommige Potgieter-mense soos Casper Kruger en sy broer Gert Kruger, het wel saam met Pretorius aan die aktiwiteite in die Soewereiniteit deelgeneem, albei as offisiere, maar hulle het dit tog halfhartig gedoen en nog voor Boomplaas die kommando van Pretorius verlaat sodat Pretorius Casper Kruger van verraad beskuldig het,¹⁷⁾ en Sir Harry Smith vir Gert Kruger weer heeltemal gepardonner het.¹⁸⁾

Die verskil tussen Potgieter en Pretorius het hoofsaaklik bestaan in hulle houding teenoor die Engelse agressie: Potgieter wou deur verder te trek, dit ontwyk, en Pretorius wou dit beveg. Pretorius wou eers saam met die Ohrigstadse Volksraad gaan¹⁹⁾ maar hulle verset teen alle sentrale gesag het hom en Potgieter na mekaar toe gebring, en omdat Potgieter ver in die Noorde gewoon het, het die meeste van die Potgieter-mense in Magaliesberg en Potchefstroom hulle lang-samerhand om Pretorius geskaar sonder om van Potgieter af te val, soos die geval was met die families Kruger, Wolmarans en ander. Onmiddellik na die Boomplaas-episode was Pretorius egter by die Potgieter-mense geen persona grata nie.

Potgieter en Burger het altwee op die koms van Smellekamp gewag wat as arbiter tussen hulle moes optree. Laasgenoemde het

---

¹⁷⁾ R. 119f/47(49), Voortrekker-Argiefstukke bls. 257.

¹⁸⁾ R. 149/48, R. 150/48, Voortrekker-Argiefstukke bls. 334, 335.

¹⁹⁾ R. 119f/47(49), Voortrekker-Argiefstukke bls. 257.

in Junie 1848 in Delagoabaai opgedaag, maar kon nie na Transvaal gaan nie. Bührmann het sy verskyning gemaak en terwyl hy by Potgieter in Zoutpansberg was het die berig van die slegte afloop van Boomplaas daar aangekom. Potgieter is toe onmiddellik na Potchefstroom en het Bührmann saam geneem. Op 13 November 1848 het hy daar 'n groot byeenkomste gehou. Pretorius was ook aanwesig.

Op hierdie vergadering het Bührmann sy self-opgelede taak as vredemaker op die mees onverstandige wyse wat denkbaar is, aangepak, en hiermee het hy met Pretorius 'n twis begin wat nooit weer bygelê is nie. Hy wou Pretorius vir goed van die baan skuif en het aanvanklik sukses gehad, want omdat hy 'n Hollander was, of liewers omdat die mense hom as Hollander beskou het, want hy was eintlik 'n Duitser, en omdat hy baie vaardig was met die pen, al het hy geen onberispelike Hollands kon skryf nie, het hy groot invloed gehad. Hoewel Potgieter hom nie meer heeltemal vertrou het nie was hy tog deur Bührmann se skryfkuns enigszins van hom afhanklik. Bührmann het gereken dat hy deur Pretorius te lyf te gaan by die Ohrigstadters en by Potgieter weer in die guns sou geraak. Die aanhang wat Pretorius op hierdie tydstip in Transvaal gehad het, was swak verteenwoordig op die vergadering, en hulle het 'n teruggetrokke houding aangeneem.

Potgieter het dit op hierdie vergadering baie sterk afgekeur dat Pretorius teen die Engelse gaan veg het, en was bevrees dat sy nederlaag op Boomplaas aan Sir Harry Smith die geleentheid sou gee om hom in Transvaalse sake in te meng en die land te annekseer. Bührmann het hierdie situasie aangegryp en 'n lang toespraak gehou en vir die mense beduie dat hulle nie twee kommandant-generaals kon hê nie. Hy het natuurlik nie geweet dat die Natalse Volksraad agt jaar tevore die beginsel van 'n dubbele kommandant-generaalskap aanvaar het.²⁰⁾ Hy het dan ook aan die mense gesê dat hulle tussen Potgieter en Pretorius moes kies. Pretorius se aanhangers wou nie stem nie, en die ander wat in die meerderheid was, het byna eenparig vir Potgieter gekies „en werd de Heer A. W. J. Pretorius alzoo afgezet”, soas Bührmann dit vier-en-dertig jaar later triomfantelik neergeskryf het.²¹⁾ Hy het dan ook die vuur aan die brand gestee in plaas van dit te blus. Sy punte van vereniging is aangeneem, Potgieter is as Hoofkommandant gehandhaaf, maar na sy aftrede sou niemand meer in sy plek gekies word nie, en sou die kommandant-generaalskap afgeskaf word en sou die desentralisasie-beginsel wat deur Burger en die Ohrigstadse Volksraad voorgestaan, seëvier. Dit was nie na Potgieter se sin nie, maar hy wou op hierdie tydstip nie met Bührmann twis nie, want hy het

---

²⁰⁾ S. P. Engelbrecht: Die Nuwe Brandwag 1933 bls. 16-19.

²¹⁾ In fragment van die Bührmann-manuskrip.

hom as penvoerder te nodig gehad noudat die onderhandelinge met Sir Harry Smith voor die deur gestaan het.

Nog op dieselfde dag het Potgieter aan Sir Harry Smith geskryf dat hy die voorwaardes van sy beloftes, nl. onderwerping aan die Britse gesag, nie wou aanvaar nie. Die mense het Potgieter en Gert Kruger afgevaardig om Southey, die verteenwoordiger van Sir Harry Smith, te ontmoet. Dit het op 28 November op die plaas van Stephanus van Vuuren (Kort Stefaans) by Vaalrivier plaasgevind. Bührmann is ook saam, en volgens Southey het hy twee uur agtermekaar gepraat. Hy het by die Romeinse keisers begin en by die Voortrekkers opgehou.

„After he had done, I told him that seven-eighths of what he had said had nothing to do with the case, and that the remainder was nonsense.²²⁾

Potgieter het toe op raad van Southey twee dae later vanaf Potchefstroom aan Sir Harry Smith geskryf. Hy het toe al so 'n swak opinie van Bührmann gehad dat hy en Gert Kruger nie meer Bührmann se ontwerp van die brief wou aanneem nie, maar dit deur ouderling F. G. Wolmarans laat skryf en Bührmann moes daarmee akkoord gaan, maar so halfhartig dat hy vier-en-dertig jaar later nog geskryf het „tot heden gevoel ik nog leed over myn naamtekening op dat stuk.²³⁾

Potgieter het in hierdie brief met nadruk aan Sir Harry Smith geskryf dat hy die optrede van Pretorius in die Vrystaat afkeur en dat hy en sy mense daar niks mee te doen gehad het nie. Hy het Sir Harry op diplomatieuse wyse vir al sy vriendskapsbetuigings bedank, maar van 'n onderwerping aan die Britse gesag wat Sir Harry wou gehad het, het hy geen woord gerep nie. Intendeel, hoewel hy daarvoor swyg is die hele gees van die brief 'n stille getuienis dat hy nie van plan was om hom te onderwerp nie.

Southey het op 29 Desember namens Sir Harry Smith geantwoord en gesê dat die Boere hulle eie amptenare kon kies, maar hulle moes die name aan Sir Harry Smith ter goedkeuring voorlê.^{23a)} Met ander woorde: hulle moes hulle aan die Britse gesag onderwerp!²⁴⁾

In Desember 1848 het twee predikante uit die Kaapkolonie, ds. William Robertson en ds. P. E. Faure, met *medewerking* van Sir Harry

---

²²⁾ Bloemfonteinse Argief, O.R.S. 42, No. 71.

²³⁾ Fragment Bührmann-manuskrip.

^{23a)} R. 163/48, Voortrekker-Argiefstukke, bls. 350.

²⁴⁾ En tog het Bührmann in sy genoemde fragment-manuskrip beweer dat dit alles „is die eigenlyke begin en de grondslag geworden van de Conventie van Zandrivier Januarie 1852.” Hy was te verbitter op Pretorius om te erken dat dit Pretorius was wat deur die Sandrivier-Traktaat die vryheid van Transvaal erken het. Na die sluiting van hierdie Traktaat het Bührmann beswaar gemaak om dit te erken en in Lydenburg verskillende memories onder die mense vir tekening laat rondgaan waarin allerhande besware teen die Traktaat te berde gebring word. Dr. C. Potgieter en W. H. Theunissen maak hulle op bls. 202 van hulle lewensbeskrywing van Hendrik Potgieter aan dieselfde dwaling skuldig.

Smith die Boere in Transvaal besoek.²⁵⁾ Hulle het probeer om die gemoedere wat taamlik verhit was teen die Engelse, te kalmeer. Die mense was wel wantrouend teen hulle, maar het nie geweet dat Sir Harry Smith iets met hulle kom te doen gehad het nie. Pretorius het met ds. Faure openhartig gepraat en hom gesê hoe hy „door droevige ondervinding” geleer het „dat ondank werelds loon is”, en dat hy hom uit die openbare lewe wou terugtrek. Daar is ook oor die optrede van Bührmann gepraat maar in plaas dat ds. Faure sy invloed gebruik het om hierdie persoon op sy plek te sit, het hy gemaak of Bührmann die gelyke van Pretorius was, en het hy hulle laat beloop om saam te werk.²⁶⁾

Toe die mense die reeds genoemde brief van Southey van 29 Desember in Januarie 1849 ontvang, het hulle op 9 Februarie 'n groot byeenkomste op die plaas van C. Boshof by Hekpoort belê. Voor die byeenkomste het Bührmann nog eers op verskillende plekke in Potchefstroom en in Marico rondgeja om die mense, niteenstaande sy belofte aan ds. Faure dat hy sou saamwerk, teen Pretorius op te steek. Hy het van Pretorius se mense as van die „oorlogsparty” of van die „oorlogwensende party en hun vriend, A. W. J. Pretorius” gepraat, en rondgestrooi dat Pretorius weer met die Engelse wou oorlog maak.²⁷⁾ Dus weer: inplaas van as vredemaker op te tree, 'n betrekking waarin hy homself aangestel het, stook hy die twisvuur aan.

Pretorius en Potgieter was altwee op die byeenkomste aanwesig. Die mense het met algemene stemme verklaar dat hulle nie onder die Britse gesag wou staan nie. Pretorius het die mense gerusgestel deur te verklaar dat hy glad nie van plan was om weer teen die Engelse te gaan oorlog maak nie. Alger wou verenig en die voorwaardes soos deur Bührmann opgestel, is goedgekeur, en daar is besluit om op 20 Maart aan Olifantsrivier 'n groot byeenkomste van alle partye te hou. Alger wou 'n volksraad hê wat die hoogste gesag sou wees, maar dit moes nie die Ohrigstadse Raad wees nie, maar daar moes 'n nuwe volksraad opgerig word. Bührmann het weer baie beledigend teen Pretorius opgetree, en die byeenkomste was skaars verby toe hy weer, op 13 Februarie, 'n lang brief na die mense in Ohrigstad skryf waarin hy hulle teen Pretorius opsteek.²⁸⁾ Hy het hulle laat verstaan dat hy Pretorius se versekering dat hy nie weer met die Engelse sou gaan oorlog maak nie, nie geglo het nie. Hy skryf hulle ook reguit dat daar

---

²⁵⁾ S. P. Engelbrecht: Geskiedenis van die Ned. Herv. Kerk van Afrika, 2de uitgawe (1936) bls. 51—57.

²⁶⁾ R. 168/49 Voortrekker-Argiefstukke bls. 360 a.w. 'n brief van ds. Faure aan Pretorius. Laasgenoemde het in sy antwoord aan ds. Faure (R. 169/49) die naam van Bührmann sorgvuldig nie genoem nie.

²⁷⁾ Fragment Bührmann-manuskrip.

²⁸⁾ VR 64/49.

„een grooten twist tusschen mij en de Heer Pretorius is ontstaan, en hoewel bijgelegen is de haat van Pretorius tegen mij zeer groot, daar ik gestadig als hij het een of ander punt dat aanlijding tot nieuwe twist of oorlog (op die manier van het voorige jaar) gestadig teegenwerk en zodoende weeder gestaag als vijand teegenover hem sta.”

Hy voeg daaraan toe „ik ontken niet ik heb veel verwijt op hem gebragt.”

Pretorius wou nie na die byeenkomste by Olifantsfontein gaan nie, want hy het gesien dat dit met Bührmann daarby op niks sou uitloop nie, en hy wou hom nie deur hom voortdurend laat beledig nie.²⁹⁾

Bührmann het voor die byeenkomste eers weer na Ohrigstad gejaag om met die Volksraad te onderhandel en dit vir sy planne oor te haal, maar, soos hyself sê, hulle het hom „zeer onvriendelik” ontvang.³⁰⁾ Hulle het langsamerhand moeg van hom begin word. Die meerderheid wou dan ook nie saamgaan na Olifantsrivier nie. 'n Paar het wel gegaan, en daaronder was ook Cornelis Potgieter.

Hendrik Potgieter het die byeenkomste geopen, maar het dadelik gesê dat hy nie meer met die planne van Bührmann gediend was nie, veral nou dat Ohrigstadse Volksraad apart wou bly staan. Hulle het tog egter tot 'n ooreenkoms geraak, en Potgieter het dit ook geteken.³¹⁾ Hierin is bepaal om op 22 Mei op Derdepoort weer saam te kom. Bührmann het toe opgestaan en in 'n beledigende toespraak die Ohrigstadse Volksraad sowel as Hendrik Potgieter verwyt dat hulle hul eie belange gesoek het, en tegelykertyd het hy op sy eie deugde as vredemaker gewys, hoe dat dit hy was wat die kroon nog bo Potgieter se hoof gehou het dat hy Hoofkommandant kon bly.³²⁾ Ook het hy gesê dat hy alles sou doen om Potgieter onder te bring. Dit was vir die ou krygsman te veel. Hy het sy naamtekening van die ooreenkoms terug geneem en het met sy mense uit die vergadering gestap.

Potgieter het nou verstaan hoe Pretorius deur Bührmann vervolgt is. Hy en Pretorius het mekaar nou gevind. Potgieter het enige maande later aan Pretorius hieroor geskryf en hom sy „veel geachte vriend” genoem en in die ondertekening weer Pretorius se „oprechte Vriend”.³³⁾ Met 'n bitter gemoed het hy in hierdie brief oor Bührmann geskryf „wie kan onder een maatschappy buigen waar zoo een perzoon de heerschende macht in zijne handen neemt en als een dwingeland wil regeren”, iemand

---

²⁹⁾ R. 119f/47 (49), Voortrekker-Argiefstukkie bls. 257.

³⁰⁾ Fragment Bührmann-manuskrip.

³¹⁾ Soutter Kolleksie 1, No. 9.

³²⁾ Bührmann-manuskrip.

³³⁾ R. 188/49, Voortrekker-Argiefstukke bls. 399-401.

„die onder een schijn van vredeliewendheid de grootste tweedracht zaaid, zelf onder een maatschappij waarvan hy veinst een getrouwe lid te zijn. Neem mijn waarde Vriend, nooit kan het ons wel of voorspoedig gaan zolang dien man getollereerd word onder ons te blijven of zich met onze zaken te bemoeien. Zijn plannen zijn te duidelik te bemerk, en wee ons wanneer hij dan het Hoofd des bestier is!”

Bührmann is toe met 'n paar persone, waaronder Pretorius se vyand, W. H. Jacobsz, ook was, na Ohrigstad om Burger en die Volksraad vir sy planne oor te haal. Hulle het Burger en nog ses lede in April op Ohrigstad ontmoet³⁴⁾ Bührmann het die Volksraadslede versker dat Potgieter en Pretorius niks meer is nie, en dat dit nou klaarpraat met hulle is. Burger het meer mensekennis gehad en wou dit nie glo nie. Hy het met Bührmann 'n uitval gekry en hom verwyt dat hy nie skoolhou nie. Hy het as skoolmeester gekom, maar bemoei hom nou met sake waarvan hy geen verstand het nie en waarmee hy niks te make het nie. Bührmann het hom toe op die instruksies beroep wat hy van Swellekamp ontvang het, maar waarvan Burger niks geweet het nie. Burger het hom dan ook verwyt dat hy inplaas van skool te hou oral rondreis en alles deurmekaar krap. Burger het ook gevra waarom Bührman en sy kommissie dan so bang is vir Potgieter en Pretorius as hulle niks meer is nie.

Dit was nou 'n eienaardige toestand. Bührmann was nou nie alleen 'n geswore vyand van Pretorius nie, maar ook van Potgieter, en had 'n hewige rusie met Burger.

Onder hierdie aspekte het die byeenkomste op Derdepoort op 22 en 23 Mei 1849 plaasgevind. Bührmann was voor die byeenkomste weer aktief en het links en regs georganiseer. Hy het egter koorssiekte gekry en kon nie na Derdepoort gaan nie. Toe Pretorius hoor dat Bührmann nie daar sou wees nie het hy hom weer met die saak bemoei en het na die byeenkomste gegaan. Potgieter het nie van Bührmann se siekte geweet nie, en het dus gewoon weggebly. Hy wou hom nie weer aan sulke beledigings blootstel nie. Burger was ook nie daar nie. Hy is op 10 Mei, dus twaalf dae voor die byeenkomste, oorlede.

Dit het alles goed afgeloop want Bührmann, die twismaker, was weg. Pretorius is tot voorsitter gekies en het 'n kragtige toespraak gehou en tot eensgesindheid gemaak.

Die Drie-en-Dertig Artikels van Potgieter (1844) is eenparig as basis van die verenigde Republiek aangeneem. 'n Volksraad sou gekies word en sou in September in Krugerspost vir die eerste keer saam kom, en Potgieter sou ook uitgenooi word om aanwesig te wees.

S. P. ENGELBRECHT.

---

³⁴⁾ R. 173/49, Voortrekker-Argiefstukke bls. 376-381.